

ZEYDİLER

riyet ilân edildi. Böylece Yemen'de Zeydî imâmeti sona ermiş oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali b. Muhammed b. Ubeydullah el-Alevî, *Siretü'l-Hâdî* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1972, tür.yer.; R. B. Serjent, "The Zeydis", *Religion in the Middle East* (ed. A. J. Arberry), Cambridge 1969, II, 285-301; Fadîle Abdülemir eş-Şâmî, *Târîhu'l-fırkatî'z-Zeydiyye*, Bağdad 1394/1974, tür.yer.; M. Emîn Sâlih, *Târîhu'l-Yemeni'l-İslâmî*, Kahire 1975, s. 147-198; D. T. Gochenour, *The Penetration of Zaydi Islam into Early Medieval Yemen* (doktora tezi, 1984), Harvard University; Abdullah b. Abdülkerim el-Cürâfî, *el-Muktefâf min târîhi'l-Yemen*, Beyrut 1407/1987; Fazl Ali Ahmed Ebû Gânim, *el-Kabile ve'd-devle fi'l-Yemen*, Kahire 1410/1990, s. 136-152; R. D. Burrowes, *Historical Dictionary of Yemen*, Lanham 1995, s. 25-54; Hasan Hudayrî Ahmed, *Kıyâmü'd-Devletî'z-Zeydiyye fi'l-Yemen*, Kahire 1996, s. 53-91; Mim Kemal Öke – Lutfullah Karaman, *Millî Mücadele Dönemi'nde Yemen-Türkiye İlişkileri*, İstanbul 1997, s. 9-23; Ahmed Şevkî İbrâhim el-Amerrecî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye fi'l-meşriki'l-İslâmî*, Kahire 2000; C. E. Farah, *The Sultan's Yemen*, London 2002, s. 155-174; Abdülazîz Kâid el-Mes'ûdî, *el-Yemenü'l-mufâşır*, [baskı yeri yok] 1425/2004 (Dârü'l-meccid), s. 338-358; P. Crone, *Medieval Islamic Political Thought*, Edinburgh 2004, s. 99-109; Abdullah b. Muhammed b. İsmâil, *ez-Zeydiyye*, San'a 1424/2004, s. 109-114; Seyyid Mustafa Sâlim, *el-Fet-hu'l-'Osmanî el-evvel li'l-Yemen*, [baskı yeri yok] 2006 (Dârü'l-kütüb), s. 188 vd.; Ali b. Abdullah el-İryânî, *el-Mevkıfû'l-Yemenî mine'l-hükmi'l-'Osmanî eş-şânî*, Dimaşk 2008, s. 396 vd.; E. Landau-Tasserou, "Arabia", *The New Cambridge History of Islam* (ed. Chase F. Robinson), Cambridge 2010, I, 424-426; Abdul Ali, "The Zaydis of Yemen-An Account of Their Rule and Achievements", *HI*, XXII/1 (1999), s. 17-26; Yusuf Gökalp, "Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/2, Adana 2007, s. 55-92; A. S. Tritton – [Neşet Çağatay], "Ressiler", *IA*, IX, 690-692; R. Strothmann, "Zeydiyye", a.e., XIII, 549-551; G. R. Smith, "al-Yaman", *EI*² (İng.), XI, 271-274; W. Madelung, "Zaydiyya", a.e., XI, 477-481; Hüseyin Abdullah el-Ömerî, "ez-Zeydiyye", *el-Mevsû'atü'l-Yemeniyye*, San'a-Beyrut 1423/2003, II, 1516-1528.

İLYAS ÜZÜM

ZEYDİYYE

(الزيدية)

II. (VIII.) yüzyılın ilk çeyreğinde Küfe'de ortaya çıkan, Irak, Taberistan ve özellikle Yemen'de varlığını sürdüren ılımlı bir Şii fırkası.

İsmi Hz. Hüseyin'in Ali Zeynelâbidîn'den torunu olan Zeyd'den alır. Kaynaklarda Zeyd b. Ali'nin 122 (740) yılında Emevîler'e karşı ayaklanmasıyla ilgili bazı olaylardan bahsedilir. Bunlardan ilki, Zeyd ile Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik arasında Hz. Ali'nin vakıflarının idaresiyle il-

gili sorunların çözümü tartışması, diğeri de Küfeliler'in Zeyd'i isyana teşvik etmesi konusunda eski Irak Valisi Hâlid b. Abdullah'la yüzleştirilmek için Küfe'ye celbedilmesi hadisesidir (Taberî, VII, 164-166; Ya'kübî, II, 256). Hişâm'ın, huzuruna getirdiği Zeyd'e hakarete bulunarak onu yarıdan uzaklaştırmasına iktidardan memnun olmayan Küfeliler'in teşviki de eklenince Zeyd, Emevîler'e karşı düşündüğü ayaklanmayı başlattı. Aslında Zeyd'in isyanı Hişâm ile arasındaki siyasî çekişmeden kaynaklanmaktadır. Zeyd, hilâfetin Ali oğullarına ait bulunduğu, bunun için mücadeleye girip Allah'ın kitabına ve Peygamber'in sünnetine davet eden kimsenin imam olması gerektiğine inanıyordu (Neşvân el-Himyerî, s. 188). Bu arada Emevî-Hâşimî çekişmesi, Emevîler'in kötü yönetimi, özellikle Ali oğullarına karşı uyguladıkları haksız politikalar ve onları toplum içinde rencide etmeleri halkın Emevî iktidarına duyduğu tepkiyle birleşince isyan kaçınılmaz bir duruma geldi.

Vâsıl b. Atâ ile Ebû Hanîfe gibi dönemin önde gelen isimleriyle yakın ilişkisi bulunan Zeyd, 121 (739) yılında Küfe'ye yerleşerek halkı Allah'ın kitabı ve Peygamber'in sünneti çerçevesinde zalimlerle cihada, mazlumların hakkını korumaya, Ehl-i beyt'in imâmetini benimsemeye davet etmeye başladı ve halktan biat istedi. Vali Yûsuf b. Ömer es-Sekafî durumu öğrenince Zeyd'i arattı fakat Zeyd bulunamadı. Bunun üzerine Zeyd'in mensuplarının mescidde toplanmalarını emretti. 1 Safer 122 (6 Ocak 740) gecesi ayaklanan Zeyd, bazı taraftarlarının hapsedilmesi yüzünden belirlenen tarihi bir hafta öne alarak 23 Muharrem 122 (29 Aralık 739) gecesi 218 mensubu ile Emevî ordusuna karşı çıktı. Ancak yapılan savaşta öldürüldü (İbn Sa'd, IV, 12). Onun isyan girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen görüşleri ve özellikle imam olacak kişinin bizzat silâhla ortaya çıkıp mücadele etmesi yolundaki tavrı Zeydiyye'nin imâmet görüşünün şekillenmesinde belirleyici oldu. İsyân esnasında Hz. Ebû Bekir ile Ömer hakkındaki görüşlerini soran bazı mensuplarına her ikisi için iyilikten başka bir şey söyleyemeyeceğini, atalarından da onlar hakkında iyilikten başka bir şey duymadığını belirtti (Eş'arî, s. 65; Bağdâdî, s. 56). Bunun ardından kendisini terkedene Râfıza denildiği gibi onun bu yaklaşımı en faziletli (efdal) varken daha az faziletli (mefdûl) olanın imâmetinin câiz olduğu görüşünü gündeme getirdi. Buna göre hilâfette ve-

raset değil fazilet önemlidir ve Ali b. Ebû Tâlib'den daha az faziletli olan Ebû Bekir ile Ömer'in hilâfeti de meşrûdur.

Zeyd'in isyanıyla ortaya çıkan bu siyasî hareketin Kâsım b. İbrâhim er-Ressî (ö. 246/860) döneminde itikadî bir mezhep halinde teşekkülüne kadar Zeydîler kendi hakları olduğuna inandıkları iktidarı ele geçirmek için önce Emevîler'e, ardından Abbâsîler'e karşı bir dizi isyan hareketine giriştiler. Zeyd'in ölümünden sonra Horasan'a kaçan oğlu Yahyâ yakalanıp 125 (743) yılında Cûzcân'da öldürüldü. Emevîler'in yıkılması ve Abbâsîler'in iktidara gelmesi Zeyd taraftarları arasında farklı bir durum meydana getirmedi. Emevîler'e karşı birlikte hareket ettikleri Abbâsîler'in kendilerini aldattığını düşünen Zeydiyye mensuplarından Abbâsî iktidarına yönelik ilk isyanı Muhammed en-Nefsüzzekiyye gerçekleştirdi, fakat Muhammed 145'te (762) Abbâsî Halifesi Mansûr tarafından öldürüldü (Ya'kübî, III, 111). Muhammed'in kardeşi İbrâhim b. Abdullah Basra'da ayaklandı ve o da aynı yıl Küfe yakınlarında katledildi. Hasan b. Ali soyundan gelen Hüseyin b. Ali Sâhibü Fah, Medine Valisi Abdülazîz b. Abdullah'ın Ali oğullarına yönelik kötü muameleleri yüzünden Halife Hâdî İlelhak zamanında isyan başlattıysa da Fah vadisinde feci şekilde öldürüldü (169/786). Bu savaşın kurtulan İdrîs b. Abdullah Mısır'a kaçtı, onun soyundan gelenler Kuzey Afrika'da İdrîsîler Devleti'ni kurdular. Yahyâ b. Abdullah ise Taberistan bölgesine gidip faaliyetlerine devam etti. 199 (815) yılında İbn Tabâtabâ diye bilinen Ebû Abdullah Muhammed b. İbrâhim Küfe'de (Ya'kübî, II, 397), 219 (834) yılında Muhammed b. Kâsım b. Ali es-Sûfî Horasan'da ayaklandı, her ikisi de başarılı olmadı (Taberî, VII, 224). Bu süreçte Kâsım b. İbrâhim'den önce Ebû'l-Cârüd Ziyâd b. Münzir, Hârûn b. Saîd el-İclî, İbn Hay olarak da bilinen Hasan b. Sâlih el-Kûfî ve Ebter lakaplı Kesîrünevâ gibi isimlerin özellikle imâmet konusundaki görüşleriyle Zeydî düşüncesinin şekillenmesine katkı sağladıkları görülür (Eş'arî, s. 66-69; Bağdâdî, s. 51-55). Zeydiyye'nin görüşlerini ilk defa düzenleyen kişi ise Kâsım b. İbrâhim er-Ressî'dir. 169'da (785) Medine'de doğan Kâsım b. İbrâhim'in 202 (817) yılından itibaren kendi adına davette bulunduğu, Mekke, Medine, Küfe, Rey ve Taberistan'dan çok sayıda kişinin kendisine biat ettiği, taraftarlarının teşvikine rağmen isyan etmeyerek ilmî faaliyetlere ağırlık verdiği bilinmektedir (Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s.

114-127). Ressî, *el-Uşûlü'l-ĥamse* adlı risâlesinde ortaya koyduğu beş esasî bil-meyenin cahil sayılacağını belirtip mezhep esaslarını Mu'tezile'ye benzer şekilde tasnif ederek akli ön plana çıkardı. Kâsım'ın Zeydiyye bünyesindeki yeri dolayısıyla kendisinden sonra gelen Zeydîler, Kâsımîyye diye anılmaya başlandı. Böylece III. (IX.) yüzyılın ortalarından itibaren Zeydî hâkimiyeti döneminde ulaştı. Yemen Zeydî Devleti'yle birlikte imâmet prensibi Zeydiyye'nin mezhep esasları arasında gerekli yeri aldı ve Zeydiyye kurumsallaşma sürecine girdi.

Zeydîler başlattıkları iktidar mücadelesinde başarılı olamayınca nüfuz boşluğu bulunan Taberistan ve Yemen'de hâkimiyet kurdular. Hazar denizinin güneyinde yer alan Taberistan'daki ilk Zeydî faaliyetleri Yahyâ b. Abdullah'ın 175 (791) yılında taraftarlarıyla birlikte Deylemân'a kaçmasıyla başladı. 250'de (864) Taberistan'da ilk Zeydî devletini kuran ve Dâî el-Kebîr diye bilinen Hasan b. Zeyd el-Alevî'nin yirmi yıllık iktidarının ardından kardeşi Muhammed b. Zeyd on altı yıl hüküm sürdü ve 287'de (900) Sâmânoğulları ile yapılan savaşta öldürüldü. Nâsır-Lihak yahut Ut-rûş olarak bilinen ve bölgenin İslâmlaşmasında büyük çaba sarfeden Ebû Muhammed Hasan b. Ali'nin 304 (917) yılında ölümünden sonra Dâî-İlelhak unvanıyla Hasan b. Kâsım idareyi ele aldı, fakat onun dönemi iki oğlu Ebû'l-Hüseyn Ahmed ve Ebû'l-Kâsım Ca'fer'in iktidar kavgalarıyla geçti. 316'da (928) Hasan b. Kâsım'ın ölümünün ardından Zeydîler zaman zaman etkili olsalar da Taberistan bölgesindeki hâkimiyetlerini kaybettiler (İbn İsfendiyâr, s. 158 vd.). Yaklaşık altmış beş yıl süren Taberistan'daki Zeydî iktidarından sonra bölge Büveyhîler'in kontrolüne geçti.

Zeydîler'in Yemen hâkimiyeti 280 (893) yılında Hâdî-İlelhak lakabıyla anılan Yahyâ b. Hüseyin tarafından kuruldu. Yahyâ, Kâsım b. İbrâhim er-Ressî'nin ardından Zeydiyye'nin en önemli temsilcisi kabul edilir (Ali b. Abdülkerîm b. Fudayl Şerefeddin, s. 16). Yemen Zeydîleri Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin'e nisbetle Hâdeviyye olarak da adlandırılmıştır. Yahyâ b. Hüseyin, ölümüne kadar (298/911) özellikle Kuzey Yemen'de Sa'de merkezli Zeydî hâkimiyetini güçlendirdi. İlk defa Yahyâ tarafından beş esas arasında sayılan imâmet anlayışına göre Ali b. Ebû Tâlib müminlerin

emîri, müslümanların efendisi, dinin koruyucusu, Resûlullah'a en lâıyk temsilci ve ondan sonra insanların en faziletlisi, tebliğ ettiklerini en iyi bilen ve Allah'ın emirlerini en güzel şekilde yerine getiren kişi olarak nitelendirilmiştir. Hz. Ali'nin ardından, Ehl-i beyt'ten olmaları ve faziletleri dolayısıyla Hasan ve Hüseyin itaat edilmesi zorunlu iki âdil imamdır; imâmet bu ikisinin soyunun dışına çıkmayacaktır. Yemen Zeydîleri her zaman Yemen'in hâkim unsurlarından biri olmuştur. İmama itaatın şart olduğu düşüncesinin ehliyetli imamların ortaya çıkmasına paralel olarak Zeydî hareketine ivme kazandırdığı, aksi durumlarda ise gerileme sürecine sevkettiği görülmektedir. Yemen'deki Zeydî iktidarı Yahyâ b. Hüseyin'den sonra oğlu Ebû'l-Kâsım Muhammed el-Murtazâ ile devam etti. Bu dönemde Necran, Hemdan ve Havlân hâkimiyet altına alındı. 301 (913) yılında iktidara gelen Ebû'l-Kâsım'ın kardeşi Ebû'l-Hasan Ahmed b. Yahyâ en-Nâsır, Kuzey Yemen'in tamamını idaresine aldı. 322'de (934) Ya'furîler tarafından mağlûp edilinceye kadar Sa'de'de imamlık yaptı.

Yemen Zeydî Devleti'nin en önemli imamlarından olan Mansûr-Billâh Kâsım b. Ali el-İyânî 389 (999) yılında kendi adına davete başladı; kısa sürede Sa'de, Necran, Esâfîr, Rayde ve Zimâr gibi şehirleri kontrol altına aldı; ertesi yıl San'a'ya girerek adına hutbe okuttu ve Zeydî hâkimiyetini yeniden canlandırdı. Dinin fer'î hükümleriyle ilgili bazı meselelerde Hâdî'ye muhalefet ettiği söylenen Kâsım b. Ali'nin (Humeyd b. Ahmed el-Muhalîlî, II, 64) 393'te (1003) ölümü üzerine yerine oğlu Mehdî-Lidînillâh Hüseyin b. Kâsım geçti. Onun 404 (1013) yılındaki ölümüyle başlayan ve yirmi yıldan fazla süren bir fetret devresinin ardından Ebû Hâşim Hasan b. Abdurrahman ve Ebû'l-Feth ed-Deylemî imâmet görevini yürüttü. Fakat 439'dan (1047) itibaren Yemen'e Fâtımîler'in uzantısı olan Suleyhîler hâkim oldu. Yemen'de II. Zeydî İmamlar Devleti'nin kurucusu olarak gösterilen, 532 (1138) yılında imâmetini ilân eden Mütevekkil-Alellah Ahmed b. Süleyman Sa'de, Necran ve Bilâdücevf gibi bölgeleri ele geçirdi. Ardından San'a'ya girerek hâkimiyetini 566 (1170) yılına kadar devam ettirdi. Daha sonra Mansûr-Billâh Abdullah b. Hamza 614 (1217) yılına kadar San'a ve Sa'de'de iktidarını sürdürdü.

Yemen'in 945'te (1538) Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmesi üzerine Zeydî imamlarından Mutahhar b. Şerefeddin el-

Hâdî, Mütevekkil-Alellah Yahyâ b. Şemseddin ve Nâsır'ın ardından İmam Mansûr-Billâh Kâsım b. Muhammed 1029 (1620) yılına kadar Osmanlılar'la mücadele etti. İmam Müeyyed-Billâh Muhammed b. Kâsım'ın 1054'te (1644) ölümüne kadar Osmanlılar Yemen'i bir süre terketme durumunda kaldılar. Zeydîler'in Yemen'deki iktidarı 1848'de Osmanlılar'ın tekrar bölgeye hâkim olmasına kadar iki asır devam etti. 1872 yılından itibaren Yemen Osmanlı Devleti'ne bağlandı ve merkezden gönderilen valilerce yönetildi. Mansûr-Billâh Muhammed b. Yahyâ b. Hamîdüddin'in 1904'te ölümü üzerine İmam Mütevekkil-Alellah Yahyâ, Osmanlı Devleti'ne karşı cihad ilân etti. Osmanlılar 1918'de Yemen'in idaresini Yahyâ'ya bıraktılar. Böylece İmam Yahyâ 1948 yılındaki ölümüne kadar Zeydî hâkimiyetini sürdürdü. Günümüzde Zeydîler, başta San'a ve Sa'de olmak üzere Yemen'in değişik bölgelerinde hâkim fırka olarak költürlerini devam ettirmektedir.

Görüşleri. Zeydiyye menzile beyne'l-menzileteyn ilkesi hariç Mu'tezile'nin tevhid, adl, va'd ve va'id, emir bi'l-ma'rûf nehiy anî'l-münker esaslarını küçük farklılıklarla benimsemiştir. Büyük günah işleyenlerin âhiretteki durumu hakkında da Mu'tezile düşüncesini kabul etmesine rağmen kebire işleyenin dünyadaki vasfı konusunda ortak bir görüşe sahip değildir. Onlara göre büyük günah işleyen kimse şirk küfrü içinde değil nimet küfrü (küfrân-ı ni'met) içindedir. Zeydiyye diğer Şii fırkaları gibi imâmeti de mezhep esasları arasında sayar. Allah'ın birliğini kabul etmek ilâhî zâtı her türlü yaratılmışlık özelliğinden tenzih etmek demektir. Allah'ın sıfatları zâtının ayıdır. O zâtıyla âlim, kâdir, semî ve basîrdir. O ne bu dünyada ne de âhirette görülebilir, çünkü göz âciz olup ancak sınırlı ve hacimli şeyleri algılayabilir; Allah ise sınırlandırılmaktan münezzehtir (Ahmed b. Hassan er-Ressâs, s. 12). Kişi Allah'ı aklıyla bilmekle yükümlüdür. Esasen insan akli nesne ve olayların iyi veya kötü niteliklerini ayırabileceği için sorumlu tutulmuştur. Bütün ilâhî fiillerin âdil olduğu esasına dayanan adl prensibine göre insanların güç yetirebildiği fiiller Allah'ın müdahalesi bulunmadan kendi kudret ve iradeleriyle meydana gelir. O'nun iradesi bu tür fiillere, özellikle bunların şer olanlarına taalluk etmez. Aksi takdirde zât-ı ilâhiyyeye zulüm isnat edilmiş olur ki bütün İslâm âlimleri bunu reddetmiştir. Kişinin küfür ve şirk dahil işlediği bütün günahları tamamen kendi kudret ve irade-

ZEYDİYYE

sinin eseri olup bunlardan sorumludur (Ahmed b. Hasan er-Ressâs, s. 14; Mansûr-Billâh Kâsım b. Muhammed, s. 78). Va'd Allah'ın iyilik yapanları ödüllendirmesi, vaid ise kötülük yapan ve günah işleyenleri cezalandırmasıdır. Allah yaptıkları iyilikler karşılığında müminleri cennetle mükâfatlandırarak, kâfirleri ise yine amellerinin karşılığında cehennemle cezalandıracaktır. Müslümanlardan büyük günah işleyenler tövbe etmeden öldükleri takdirde cehennemde ebedî olarak kalacaklardır. Hz. Peygamber'in şefaati cennet ehli için olup bu sayede onların dereceleri yükselecektir; cehennem ehli için şefaet söz konusu değildir. Zeydiyye'de, ahlâkî ve siyasî bir boyutu olan emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensibinin daha çok siyasî tarafı öne çıkarılmaktadır. Âkil bâliğ olup gücü yeten ve neyi tavsiye edip neden sakındıracağını bilen herkesin bu görevi yapması zorunludur. Cenâb-ı Hak, Peygamber neslinden gelen insanlara iyiliği emretme ve kötülükten nehyetme hususunda özel izin vermiştir. Esasen Kur'an'daki mülk kavramı "emir ve nehiy" anlamındadır (Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin, *Uşûlü'd-dîn*, s. 83). Mazluma yardım etmek ve onu zalimden kurtarmak farzdır. Buna göre halkı âsi olan bir memleketten göç etmek vâciptir. Zeydiyye toplumunda söz konusu prensibi uygulayan ve "muhtesib" denilen kişiler bulunmaktadır (Mansûr-Billâh Kâsım b. Muhammed, s. 164).

İmâmet. Şîî geleneği içinde yer almakla birlikte Zeydiyye imâmet konusundaki görüşüyle diğer Şîî fırkalarından ayrılmaktadır. İmâmet dinin ana prensiplerinden biri kabul edilir (Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin, *Uşûlü'd-dîn*, s. 62). Hz. Peygamber sağlığında imam tayin etmemiş, vasiyette bulunmamıştır. Bir önceki imamın bir sonrakini belirlemesi de söz konusu değildir. Resûlullah'tan sonra ümmetin en faziletlisi ve imâmete en lâik olanı Ali b. Ebû Tâlib, ondan sonra da Hasan ve Hüseyin'dir. Bu ikisinin ardından imâmet onların soyundan gelen ve gerekli şartları taşıyanların hakkıdır. Ancak Ebû'l-Cârûd, Resûl-i Ekrem'in vasfen Ali'yi tarif ederek onun imâmetine, ardından da Hasan ve Hüseyin'in imâmetine işaret ettiğini ileri sürmektedir (Nâşî el-Ekber, s. 42). Hz. Hasan ve Hüseyin'in soyundan gelen, imâmetini açıkça ilân ederek davette bulunan, bulûğa ermiş, hür, erkek, âlim, zamanının en faziletlisi, cesur, cömert, takvâ sahibi, adaletli, Allah yolunda cihad eden, zalimlere karşı şiddetli, müminlere karşı

güvenilir olan kişiye itaat gereklidir (Ahmed b. Hasan er-Ressâs, s. 22-24). İmamın en önemli vasfı fazilettir, bunun ölçüsü takvâ ve ilimdir. Takvâ günah işlemekten sakınmak ve sevaba yönelmektir. İmam günahlardan korunmuş değildir ve ismet sıfatı yoktur. İlim de Hz. Peygamber'den Ali yoluyla gelmiş gizli ve özel bir bilgi olmayıp bunu her insan öğrenmekle elde edebilir. İmâmiyye'de olduğu gibi imam, beklenen ve gizli olan değil insanlar arasında yaşayan ve onlara rehberlik eden biri olmalıdır. Zeydî kelâmçıları Ali'nin imâmetini Kitap, Sünnet ve Ehl-i beyt'in icmâi ile delillendirmektedir (Şerefeddin Hüseyin b. Bedreddin, s. 44). Zeydiler en üstün ve en erdemli kişi varken daha az faziletli kişinin imâmetini kabul ederler. Bu sebeple Zeydiyye'ye göre Ebû Bekir ile Ömer'in imâmetleri meşrûdur (Eş'arî, s. 65; Şehristânî, I, 180).

Zeydiyye Fırkaları. Bu fırkalar konusunda bir ittifak bulunmamaktadır. Eş'arî, Zeydiyye'yi Ebû'l-Cârûd'a nisbetle Cârûdiyye (Şürhübiyye), Süleyman b. Cerîr'e nisbetle Cerîriyye (Süleymâniyye), Hasan b. Sâlih ve Ebter diye anılan Kesîrûnevâ'ya nisbetle Sâlihiyye / Bütriyye (Betriyye, Ebteriyiyye), Nuaym b. Yemâm'a nisbetle Nuaymiyye, Ya'kûbiyye ve isimsiz bir fırka ilâvesiyiyle altı gruba ayırırken; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, Şehristânî, Nâşî el-Ekber, İsferyâîni ve Fahreddin er-Râzî Zeydiyye'nin Cârûdiyye, Bütriyye ve Süleymâniyye olarak sadece üç grubundan söz etmektedir. Ancak bunlar müstakil birer fırka olmayıp bazı konularda kendi görüşlerini ileri süren kişilerden ve aynı fikirleri benimseyen gruplardan ibarettir. V. (XI.) yüzyılda Yemen Zeydîleri kendi aralarındaki siyasî çekişmelerin, ayrıca Basra Mu'tezile ekolüne ait görüşlerin Yemen'e taşınmasının etkisiyle yeni bölünmelerle karşı karşıya kalmışlardır. Yemen'de Hâdî-İlelhakk'a tâbi olanlar Hâdeviyye diye anılmış, Mehdi-Lidînillâh lakabıyla anılan Zeydî imamlarından Hüseyin b. Kâsım'ın ölümünün (404/1013) ardından onun ölmediğini, bilinmeyen bir yerde saklandığını ve tekrar zuhur edeceğini iddia eden Hüseyniyye ile (Neşvân el-Himyerî, s. 156; İbnü'l-Murtazâ, *el-Münnye ve'l-emel*, s. 98-99) Mutarrif eş-Şihâbî'ye nisbetle anılan Mutarrifiyye bu fırkalardandır (a.g.e., s. 98). Mutarrifiler'e göre âlemde tabii bir sebeb-sonuç ilişkisi bulunmaktadır ve Allah âlemi hava, su, ateş, topraktan yaratmıştır. Yeryüzündeki çirkinlikler, ölüm, hastalık, âfet, kuraklık, açlık Allah'ın iradesiyle meydana gelmez.

Allah fâsık ve kâfirleri rızıklandırmaz (Bedreddin b. Emîrûddin el-Hûsî, s. 15-59). Mutarrifiyye'ye karşı ortaya çıkan diğer bir Zeydî fırkası da arazların mahiyeti üzerine yapılan tartışmalar neticesinde Allah'ın arazları cisimlerden sonra yarattığını, dolayısıyla onların cismin tabiatında yer almadığını iddia eden Muhteria fırkasıdır (İbnü'l-Murtazâ, *el-Münnye ve'l-emel*, s. 99). Bu fırkaya göre Hz. Ali nass-ı hafî ile imam olmuştur. Muhteria fırkası mensupları, İmam Mansûr-Billâh Abdullah b. Hamza'nın (1187-1217) siyasî desteğiyle diğer fırkalar karşısında uzun bir süre başarı elde etmişlerdir. Hasan b. Zeyd devrinde Taberistan'da faaliyet gösteren Sürhâb et-Taberî'ye nisbet edilen ve Haşebiyye diye de anılan Sürhâbiyye'ye kullandıkları silâh dolayısıyla mı yoksa Keysâniyye akidesinden etkilendikleri için mi Haşebiyye denildiği bilinmemektedir (*DİA*, XVI, 402; XXXVIII, 169). Zeydiyye, açık davete ve fazilete dayalı imâmet anlayışını geliştirmek suretiyle siyasî düşünceye yeni bir boyut kazandırmış, diğer Şîî fırkalarına göre daha ılımlı ve uzlaşmacı bir tutum benimsemiş, akla, bilgiye, dürüstlüğe, takvâya önem vermiştir. Bununla birlikte imâmeti sadece Hz. Hasan ile Hüseyin'in soyuna özgü kılmak, bu soydan gelenleri imtiyazlı bir sınıf gibi görmek, Kur'an'ı ve Sünnet'i kısmen de olsa kendi temayülleri doğrultusunda yorumlamak suretiyle mezhep taassubuna düşmüşlerdir. Yetiştirdikleri âlimler ve telif ettikleri eserler yoluyla İslâmî fikir hayatına canlılık kazandırmış, özellikle erken dönem tarihini aydınlatma açısından sonraki yüzyıllara büyük bir miras bırakmışlardır.

Literatür. Zeydî âlimleri, kendi inançlarını açıklamak ve muhaliflerine cevap vermek amacıyla çok sayıda eser kaleme almışlarsa da bunlardan bir kısmı günümüze ulaşmamıştır; bir kısmı ise halen Yemen'de ve çeşitli Batı kütüphanelerinde yazmalar halinde bulunmaktadır. Zeyd b. Ali ve Kâsım b. İbrâhim er-Ressî'ye atfedilen risâleler İslâm düşüncesinin ilk kelâm metinleri arasında yer almaktadır. İmâmete, Mürcie ve Müşebbihe'ye eleştiriler, Allah'ın sıfatları, aklın dindeki önemi, nübüvvet ve Kur'an gibi konuların işlendiği Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin'in risâleleri, ayrıca Zeyd b. Ali'ye nisbet edilen *el-Mecmû'c* (*el-Müsned*) ile yine Yahyâ b. Hüseyin'e ait *Kitâbü'l-Ahkâm* ve *Kitâbü'l-Muntehab* erken dönemde yazılan hukukî metinlerdir. Özellikle adl, tevhid, va'd ve vaid, imâmet, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-

münker çerçevesinde Zeydiyye'nin kelâm konularındaki görüşleri hakkında Muhammed b. Kâsım b. İbrâhîm'in *el-Uşûlü's-semâniyye*, Murtazâ-Lidînillâh Muhammed b. Yahyâ'nın *Kitâbü'l-Uşûl* adlı risâleleri ve Hasan b. Ali el-Utrûş'un *el-Besâtı*'ı zamanımıza ulaşan ilk dönem eserlerindedir. Ressâs'ın *Mişbâhu'l-'ulûm*, Emîr Hüseyin b. Bedreddin'in *Yenâbî'u'n-naşîha* ve *el-'İkdü's-semîn*, Mansûr-Billâh Kâsım b. Muhammed'in *el-Esâs li-'akâ'idi'l-ekyâs* adlı eserleriyle Müeyyed-Billâh Yahyâ b. Hamza'nın *er-Râ'îk fi tenzîhi'l-hâlik* ve *el-Me'âlimü'd-diniyye*'si ve İbnü'l-Murtazâ'nın *el-Münye ve'l-emel* gibi çalışmaları Zeydiyye'nin temel kitaplarını oluşturmaktadır. Nâtık-Bilhak el-Hârûnî'nin *Kitâbü'l-İfâde*'si, Ebû'l-Abbas Ahmed b. İbrâhîm el-Hasenî'nin *el-Meşâbihî*'i, Ebû Abdullah Hüsâmeddin-Humeyd b. Ahmed el-Muhallî'nin *el-Hadâ'îku'l-verdiyye*'si, Mansûr-Billâh Abdullah b. Hamza'nın *Kitâbü's-Şâfi*'si Zeydiyye tabakatının en önemli eserlerindedir. İbrâhîm b. Kâsım Müeyyed-Billâh'ın kaleme aldığı, V. (XI.) yüzyıldan itibaren başlayan kısmı neşredilen *Tabakâtü'z-Zeydiyye* de Zeydî imamları hakkında değerli bir eserdir. Söz konusu kitaplarda Zeydiyye ele alınmakla birlikte Mürcie, Müşebbihe ve Cebriyye gibi firkaların görüşlerine de atıfta bulunulduğundan bunlar ayrı bir önem taşımaktadır. Ressî'nin *er-Red 'ale'l-Mücbire*, *er-Red 'ale'r-Ravâfiz*, *er-Red 'ale'bni'l-Mukâffa'*, Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin'in *er-Red 'ale'l-Mücebbireti'l-Kaderiyye* ve *er-Red ve'l-ih-ticâc 'ale'l-Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye fi'l-cebr* gibi risâleleri bilhassa Cebriyye ve Müşebbihe'ye reddiye mahiyetindedir. Mu'tezilî fikirlerin Zeydî kelâm kitapları vasıtasıyla sonraki dönemlere aktarılması İslâm düşünce tarihi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin'in hayatına dair *Sîretü'l-Hâdî*'de III. (IX.) yüzyılın sonu itibarıyla Yemen tarihini ve Karmatîler'in buradaki faaliyetlerini ayrıntılarıyla ele almaktadır. Yahyâ b. Hüseyin b. Müeyyed-Billâh es-San'ânî'nin *Gâyetü'l-emânî fi ahbâri'l-kuṭri'l-Yemânî*'si geniş bir Yemen tarihidir. Yemen Zeydîleri'nin önemli imamlarından Mansûr-Billâh Kâsım b. Ali el-İyânî'nin hayatıyla ilgili olarak Hüseyin b. Ahmed b. Ya'kûb'un yazdığı eser de bu türdendir. Ebû Firâs b. Di'sem'in telif ettiği *Sîretü'l-İmâm 'Abdillâh b. Hamza*, Zeydî tarihiyle genel İslâm tarihi açısından önemli bilgiler içermektedir. Abdüsselâm Abbas el-Vecîhî, Yemen'deki özel

kütüphanelerde bulunan yazma eserleri ve Zeydî müellifleri tanıtan *Meşâdirü't-türâs fi'l-mektebâti'l-hâssa fi'l-Yemen I-II* ve *A'lâmü'l-mü'ellifin ez-Zeydiyye* adlı eserleri kaleme almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât* (nşr. Süheyl el-Keyfâlî), Beyrut 1994, IV, 12, 13; V, 340; Ressî, *Mecmû'ü kütüb ve resâ'il* (nşr. Abdülkerîm Ahmed Cedbân), San'a 2001, I-II, tür.yer.; Ya'kûbî, *Târîh* (nşr. Abdülemîr Ali Mühennâ), Beyrut 1413/1993, II, 255-257, 397; III, 111; Nâşî el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-imâm* (nşr. J. van Ess), Beyrut 1971, s. 42-45; Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin, *Uşûlü'd-din*, Sa'de 2001, s. 62-115; Ahmed b. Sehl er-Râzî, *Ahbâru Fah* (nşr. Mâhir Cerrâr), Beyrut 1995, s. 132-164, 198 vd.; Taberî, *Târîh*, Beyrut 1989, V, 498-500; VII, 164-166, 223, 224; VIII, 255-257; Murtazâ-Lidînillâh Muhammed b. Yahyâ, *Kitâbü'l-Uşûl* (nşr. Abdullah b. Hammûd el-İzzî), Amman 1421/2001, s. 29-67; Nevbahtî, *Fırâku's-Şifa* (nşr. M. Sâdik Âl-i Bahrülûm), Necef 1355/1936, s. 18-19, 51-52; Eş'arî, *Maḳâlât* (Ritter), s. 65-75, 78-85; Ebû'l-Abbas Ahmed b. İbrâhîm, *el-Meşâbihî* (nşr. Abdullah b. Abdullah b. Ahmed el-Havsî), Amman 1423/2002, s. 385-609; Ebû'l-Ferec el-İşfahânî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyin* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1408/1987, tür.yer.; Sâhib b. Abbâd, *Nuşretü mezâhibi'z-Zeydiyye* (nşr. Nâcî Hasan), Bağdad 1975, s. 134-225; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. İbrâhîm Ramazan), Beyrut 1415/1994, s. 193, 194, 226-228, 273-274; Nâtık-Bilhak, *el-İfâde fi târihi'l-e'immeti's-sâde* (nşr. M. Yahyâ Sâlim Az-zân), San'a 1416/1996, s. 61-192; a.mlf., *et-Tahrîr* (nşr. M. Yahyâ Sâlim Azzân), San'a 1997, s. 653-674; Bağdâdî, *el-Fark* (Abdülhamîd), s. 43, 51-58; Şehristânî, *el-Milel* (nşr. Abdülemîr Ali Mühennâ – Ali Hasan Fâûr), Beyrut 1996, I, 179, 180, 189; Mütevekkil-Alellah Ahmed b. Süleyman, *Haḳâ'îku'l-ma'rîfe* (Müferrîh b. Ahmed er-Rabâf, *Sîretü'l-emîreyn* içinde, nşr. Rıdvân Seyyid – Abdülganî Mahmûd Abdül'âtî), Beyrut 1413/1993, s. 345-349; a.mlf., *el-Hikmetü'd-düriyye* (a.e. içinde), s. 351-353; Neşvân el-Himyerî, *el-Hürû'l-'în* (nşr. Kemâl Mustafa), Kahire 1948, s. 148-156, 188-212; Fahreddin er-Râzî, *İ'tikâdât* (Neşşâr), s. 52-53; İbn İsfendiyâr, *History of Tabaristan* (trc. E. G. Browne), Leiden-London 1905, s. 47-90, 158 vd.; Mansûr-Billâh Abdullah b. Hamza, *eş-Şâfi*, Beyrut 1406/1986, I, 264 vd.; Ebû Firâs b. Di'sem, *es-Sîretü's-şerîfetü'l-Mansûriyye: Sîretü'l-İmâm 'Abdullâh b. Hamza* (nşr. Abdülganî Mahmûd Abdül'âtî), Beyrut 1993, s. 50-288; Humeyd b. Ahmed el-Muhallî, *el-Hadâ'îku'l-verdiyye fi mâkibi e'immeti'z-Zeydiyye* (nşr. Yûsuf b. Muhammed el-Hasenî), Dimaşk 1985, I, 137 vd.; II, 64; Ahmed b. Hasan er-Ressâs, *Mişbâhu'l-'ulûm* (nşr. M. Abdüsselâm Kefâfî), Beyrut 1971, s. 7-24; Şerefeddin Hüseyin b. Bedreddin, *el-'İkdü's-semîn fi ma'rifeti rabbi'l-'alemin*, Sa'de 1995, s. 11-66; Müeyyed-Billâh Yahyâ b. Hamza, *er-Râ'îk fi tenzîhi'l-hâlik* (nşr. İmam Hanefî Abdullah), Kahire 1420/2000, s. 171, 183, 195, 210; Muhammed b. Kâsım b. İbrâhîm, *el-Uşûlü's-semâniyye* (nşr. Abdullah b. Hammûd el-İzzî), Amman 2001, s. 29-78, 180; Hasan b. Ali el-Utrûş, *el-Besât* (nşr. Ahmed Cedbân), Sa'de 1997, s. 45-170; İbnü'l-Murtazâ, *el-Münye ve'l-emel* (nşr. M. Cevâd Meşkûr), Beyrut 1990, s. 23, 96-100; a.mlf., *el-Bahrü'z-zehhâr* (nşr. Abdullah b. Abdülkerîm el-Cürâfî), San'a 1409/1988, s. 40-

41, 91-93; Mansûr-Billâh Kâsım b. Muhammed, *el-Esâs li-'akâ'idi'l-ekyâs* (nşr. Albert Nasrî Nâdir), Sa'de 2000, s. 34 vd., 49, 78, 145, 164; Yahyâ b. Hüseyin es-San'ânî, *Gâyetü'l-emânî fi ahbâri'l-kuṭri'l-Yemânî* (nşr. Saïd Abdülfettâh Âşûr), Kahire 1388/1968, s. 121-315; İbrâhîm b. Kâsım, *Tabakâtü'z-Zeydiyyeti'l-kübâ: Bulûgu'l-murâd ilâ ma'rifeti'l-İsnâd* (nşr. Abdüsselâm b. Abbas el-Vecîh), Amman 1421/2001, I-III; Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1404/1984, s. 188-202; Ali b. Abdülkerîm b. Fudayl Şerefeddin, *ez-Zeydiyye nazariyye ve taḳbîk*, Amman 1405/1985; Eymen Fuâd Seyyid, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye*, Kahire 1408/1988, s. 217-259; Ebû'l-Hüseyin Meccüddin b. Muhammed el-Müeyyedî, *Levâmi'u'l-envâr*, Sa'de 1993, I, 357-418; Hasan Hudayrî Ahmed, *Kıyâmü'd-devleti'z-Zeydiyye fi'l-Yemen*, Kahire 1996, s. 136-137; İsa Doğan, *Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Samsun 1996; Abdüsselâm b. Abbas el-Vecîh, *A'lâmü'l-mü'ellifine'z-Zeydiyye*, Amman 1420/1999, s. 319-320, 439-444, 759-764, 1103-1111; Bedreddin b. Emîrüddin el-Hûsî, *el-Mutarifiyye*, San'a 2001, s. 15-59; Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mutezile Etkileşimi ve Kasım er-Ressî* (doktora tezi, 2003), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 31-210; Yusuf Gökalp, *Zeydilik ve Yemende Yayılışı* (doktora tezi, 2006), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; R. Strothmann, "Zeydiyye", *JA*, XIII, 549-551; W. Madelung, "Zaydiyya", *El²* (ing.), XI, 477-481; a.mlf., "Alids", *Elr.*, I, 881-886; Mustafa Öz, "Haşebîyye", *DİA*, XVI, 402. YUSUF GÖKALP

□ FIKİH. Zeydiyye, Zeyd b. Ali'ye nisbetle oluşan siyasî bir hareketin adı olduğundan onu diğer fıkıh mezheplerinden farklı kılan en belirgin husus fikhî ve kelâmî yönünden ziyade siyasî yönüdür. Bu sebeple Zeydiler, Zeydiyye adlandırmasını fikhî bir yapılanmadan çok bir anlayış olarak takdim ederler ve bu adlandırmanın öncelikle Zeyd b. Ali mensupları için kullanıldığını, ancak bunun fikhî görüşlerinde onu taklit etmeyi gerektirmediğini belirtirler. Zeydî müelliflerin tanımları da (İbnü'l-Murtazâ, *el-Milel ve'n-nihâl*, I, 34; Ali b. Abdülkerîm b. Fudayl Şerefeddin, s. 11) Zeydîliğin daha çok siyasî bir adlandırma olduğunu göstermektedir. Nitekim Zeydiyye'nin, Hanefîler ve Şâfiîler gibi isimlerin zihinde çağnştırdığı anlamda kullanılmadığını ileri sürmeleri (İbnü'l-Murtazâ, *el-Münye ve'l-emel*, s. 96) bunu desteklemektedir. Buna göre Hanefîler fûrû-i fikhîta Ebû Hanîfe'ye tâbi olanlar için kullanılırken Zeydiyye'de böyle bir anlam söz konusu değildir. Mezhep içerisinde daha sonraları Kâsîmiyye, Hâdeviyye ve Nâsîriyye adlarıyla bir fikhî ayrışmanın görülmesi de bu durumu açıklar niteliktedir. Zeydî müellifler, Zeydiyye mezhebi ile Zeyd b. Ali'nin ilgisini ele aldıkları eserlerinde Zeyd b. Ali'ye tâbi oluşun ilmi konularda olmadığını, Zeyd b. Ali'nin ictihadları önemli ka-